

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایران از ورود مغول تا ظهور تیمور

مؤلف:

دکتر مسعود محمدی

(استادیار گروه آموزشی تاریخ دانشگاه فرهنگیان ایران - تهران)

سرشناسه	: محمدی، مسعود، ۱۳۴۰ -
عنوان و نام پدیدآور	: تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایران از ورود مغول تا ظهور تیمور / مولف مسعود محمدی.
مشخصات نشر	: تهران: مبنای خرد، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۲۹۷ ص.
شابک	: 978-600-5939-65-1
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: ایران -- تاریخ -- مغول و ایلخانات، ۶۱۶ - ۷۵۶ق.
رده بندی کنگره	: DSR ۱۳۹۸۹۵۲ ت ۳م /
رده بندی دیویی	: ۰۶۲/۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۶۵۵۴۵۵

نام کتاب:	تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایران از ورود مغول تا ظهور تیمور
مولف:	مسعود محمدی
ناشر:	انتشارات مبنای خرد
تایپ و صفحه آرایی:	انتشارات مبنای خرد
طراح جلد:	فاطمه نوری
لیتوگرافی، چاپ و صحافی:	صدف
نوبت چاپ:	اول - ۳۹۸
تیراژ:	۲۰۰
قیمت:	۳۶۰۰۰ ریال

شابک: ۱- ۶۵- ۵۹۳۹- ۶۰۰- ۹۷۸

ISBN: 978 - 600 - 5939 - 65- 1

آدرس: تهران - خیابان انقلاب - خیابان ۱۲ فروردین - نبش خیابان شهید وحید نظری - پلاک ۱۰۴

نماین: ۶۶۴۸۰۶۶۶

تلفن: ۶۶۴۹۲۱۳۴

www.mabna.blogfa.com

فهرست مطالب

۷	مقدمه
۹	فصل اول: نقد و بررسی منابع مهم این دوره
۱۷	فصل دوم: اوضاع سیاسی ایران و جهان اسلام در آستانه حمله مغولان
۱۸	خوارزمشاهیان
۲۴	خلافت عباسی
۲۸	اسماعیلیان
۳۳	فصل سوم: هجوم اور و مغول به ایران
۳۳	اوضاع مغولستان در آستانه ظهور چنگ: خان
۳۷	ظهور چنگیز خان
۴۰	واقعه اترار
۵۱	تصرف مرو
۵۱	واقعه نیشابور
۵۲	تسخیر هرات
۵۳	جلال الدین خوارزمشاه و مغولان
۶۰	بازگشت سلطان جلال الدین به ایران
۶۲	حمله به گرجستان
۶۳	فتح تفلیس
۶۹	اوضاع ایران پس از مرگ سلطان جلال الدین
۷۳	فصل چهارم: آمدن هولاکو به ایران و تأسیس سلسه ایلخانان
۷۴	حمله هولاکو به قلعه الموت و براندازی اسماعیلیان ایران
۷۸	سرانجام رکن الدین خورشاه
۸۰	حمله هولاکو به بغداد
۸۶	حمله مغولان به سوریه

سلطنت اباخان (۶۸۰-۶۶۳ ه.ق)	۹۱
جنگ اباقا با مماليك مصر و سوريه	۹۴
سلطنت احمدتكو دار (۶۸۳-۶۸۱ ه.ق)	۹۶
سلطنت ارغون (۶۹۰-۶۸۳ ه.ق)	۹۹
سلطنت گيخاتو (۶۹۴-۶۹۰ ه.ق)	۱۰۳
سلطنت بایدو (۶۹۴ ه.ق)	۱۰۶
شورش غازان	۱۰۶
سلطنت غازان خان (۷۰۳-۶۹۴ ه.ق)	۱۰۹
جنگ غازان با مماليك مصر و شام	۱۱۵
سلطنت الجایتو (۷۱۶-۷۰۱ ه.ق)	۱۲۱
لشكر كشي الجایتو به شام	۱۲۵
سلطان ابوسعید بهادر خن (۷۳۶-۷۱۶ ه.ق)	۱۲۸
اوضاع سیاسی ایران پس از مرگ ابوسعید	۱۳۶
فصل پنجم: حكومت‌های محلی ایران از سقوط ایلخانان تا ظهور تیمور (دوره فترت)	۱۴۱
آل جلایر یا امرای ایلکانی	۱۴۳
آل اینجو و آل مظفر	۱۴۹
نبرد شاه منصور با تیمور	۱۵۴
سربداران	۱۵۵
آل كرت	۱۶۵
مرعشیان مازندران	۱۶۹
پیامدهای حمله مغول به ایران	۱۷۰
فصل ششم: شیوه حكومت ایلخانان	۱۷۷
ساختار سیاسی حكومت ایلخانان	۱۷۸
نقش دیوان سالاران ایرانی در اداره كشور	۱۸۱
صاحب دیوان (وزیر ممالک)	۱۸۲
دیوان و مناصب اداری دوره ایلخانان	۱۸۵

۱۸۵	الف - دیوان سلطنت (درگاه)
۱۸۶	ب - دیوان وزارت
۱۸۷	دیوان استیفا و مناصب آن
۱۸۸	اقطاع دار
۱۸۸	تمغاچی
۱۸۹	محصل
۱۹۰	مستوفی‌المالک
۱۹۰	دفترداری مالک
۱۹۰	تشکیلات مالی یا دیوان استیفا
۱۹۱	نظام تشکیلاتی دیات سهرها
۱۹۱	دیوان انشا
۱۹۳	مهردار
۱۹۳	الغ بیتکچی
۱۹۴	بیتکچی
۱۹۴	آل تمغا
۱۹۵	آلتون تمغا
۱۹۶	قراتمغا
۱۹۶	گوک تمغا (تمغای آبی)
۱۹۶	پایزه
۱۹۷	توقیع
۱۹۸	دیوان برید
۱۹۹	اولاغ (الاغ)
۱۹۹	یام (چاپارخانه)
۲۰۰	دیوان اشراف
۲۰۲	دیوان عرض
۲۰۴	بکاولی لشکر
۲۰۴	نوئین یا نویان

۲۰۴.....	یساول.....
۲۰۵.....	تشکیلات سپاه.....
۲۰۶.....	دیوان قضا و تشکیلات آن.....
۲۰۸.....	یارغو.....
۲۰۸.....	قضاوت.....
۲۰۹.....	قاضی القضا.....
۲۱۰.....	یارغوجی.....
فصل هفتم: اوضاع اجتماعی ایران در دوره ایلخانان و حکومت‌های محلی	
۲۱۱.....	پس از آن‌ها.....
۲۱۱.....	دوره نخست.....
۲۱۲.....	دوره دوم.....
۲۱۲.....	دوره سوم.....
فصل هشتم: اوضاع فرهنگی ایران در دوره ایلخانان	
۲۱۵.....	دین و مذهب در دوره ایلخانان.....
۲۲۸.....	فعالیت‌های فرهنگی و ادبی.....
۲۲۸.....	الف- زبان و ادب فارسی.....
۲۳۱.....	ب- نظم و نثر.....
۲۳۸.....	تاریخ‌نگاری.....
۲۴۰.....	تصوف و عرفان در عهد مغول.....
۲۴۴.....	علوم عقلی.....
۲۴۸.....	هنر دوره ایلخانانی.....
فصل نهم: تجارت و اقتصاد ایران در عهد ایلخانان	
۲۶۶.....	نظام مالیاتی ایلخانان.....
۲۷۱.....	اصلاحات غازان خان.....
۲۷۵.....	تجارت در عهد ایلخانان.....
فصل دهم: سیاست خارجی ایلخانان مغول	
۲۸۳.....	فهرست منابع و مآخذ.....
۲۹۱.....	

مقدمه

بعد از تصرف ایران به دست اعراب مسلمان، بیشتر سلسله‌هایی که بر این سرزمین حکومت کردند، غیر ایرانی و از میان اعراب، ترک‌ها، مغولان و کردها بودند. این دودمان‌ها با توجه به اینکه از لحاظ رشد فرهنگی و فنون کشورداری در مراحل پست‌تری قرار داشتند، تحت تأثیر مردم و تمدن کهن ایرانی قرار گرفته و در آن مستحیل شدند. در همین راستا هم اعراب علم ترکان و مغولان و سایر حکومتگران چون فاقد تجربه و کارایی لازم برای حکومت بودند، فرایند جذب شدن و تحلیل رفتن در فرهنگ و آداب و سنن بومی ایران برایشان خیلی دور از ذهن و ناخوشایند نبود. از این گذشته، آن‌ها از این سنت ایرانیان که قدرت پادشاه را تا مرتبه ذات الهی ارتقا می‌داد به سود خود می‌یافتند و از آن بهره‌برداری می‌کردند. در این دوره فرماندهی و فرماندهی در دست فاتحین و اشراف نظامی عرب، ترک و مغول بود و وزارت و دیوان در اختیار دیوانسالاران ایرانی قرار می‌گرفت. این طبقه نیز با استفاده از این فرصت و با نفوذ در دستگاه حکومت، خواسته‌های خود را که منبسط از وجدان و اراده ملی آن‌ها بود دنبال می‌کردند؛ هرچه گاه حتی جان خود را در این راه از دست می‌دادند. بعد از استیلای اعراب و ترکان، سومی که به مهاجمان به ایران، مغولان بودند که مقدر بود شرق و غرب آسیا را به هم پیوسته و وحشی‌ان قتل، غارت و وحشت را در سرزمین‌های تحت تصرف خود بپراکنند که تا آن زمان، حتی ایران نیز در تاریخ جهان بی‌سابقه بود. این گروه وحشی در سال ۶۱۶ ه‍.ق/ ۱۲۱۹م به ایران سرزید شدند و در اندک مدتی سرزمین‌های آباد و متمدن آن‌را به باد نهب، غارت، کشتار و ویرانی داده و کپارچگی و یکدستی این سرزمین را به لحاظ فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی به هم زدند و آن‌را دچار تغییرات و دگرگونی‌های اساسی کردند؛ حتی جغرافیای ایران تغییر یافت و الگوی مغولی یعنی الوس جای آن‌را گرفت.

چنگیزخان فاتح مغول امپراتوری صحراگردی خویش را به چهار بخش بزرگ تقسیم کرد که بعداً به الوس اربعه معروف شد و فرماندهی هر یک را به فرزندان خود سپرد. بعد از مرگ رهبر مغول، ایران مدتی را در هرج و مرج فقدان یک حکومت مرکزی قدرتمند سپری کرد گرچه در این مدت سلطان جلال‌الدین خوارزمشاه فرزند دلیر سلطان محمد توانست با استفاده

از فرصت پیش آمده مرکز و غرب ایران را تصرف کرده و امید به پیروزی در مقابل مغولان را در دل مردم از نو زنده کند. متأسفانه وی نیز توان خود را صرف جنگ با سایر رقبا و دشمنان خود کرد و نهایتاً تلاش‌های او در مقابل مغول‌ها بی‌ثمر شد. به مدت سه دهه پس از عقب نشینی چنگیز خان بخش‌هایی از ایران، به‌خصوص سرزمین‌های شمالی کشور، تحت حاکمیت فرمانداران مغول بود، تا اینکه با حمله هولاکو در ۶۵۴ هـ ق وضعیت جدیدی به‌وجود آمد. در قوریلتهای سال ۶۵۱ هـ ق/۱۲۵۱ م خان بزرگ «منگو قآن» تصمیم گرفت، برادر کوچک خود هولاکو را مأمور ایران کند و این انتصاب انجام گرفت و منگو به هولاکو دستور داد دو قدرت موجود در آن زمان در ایران فعال بودند را نابود سازد: یکی سلطه اسماعیلیان و دیگری خلیفه عباسی بغداد بود. با این تفاوت که اسماعیلیان حتی در صورت ایلی باید نابود می‌شدند ولی خلیفه عباسی را بر اطاعت می‌کرد مورد عفو قرار می‌گرفت. هولاکو در انجام هر دو مأموریت موفق شد و سلسله ایلخانان ایران را پی افکند. ایلخانان در مجموع ده نفر بودند که از سال ۶۵۴ هـ ق/۱۲۵۶ م تا ۷۱۶ هـ ق/۱۲۹۱ م بر ایران حکومت کردند. پس از مرگ ابوسعید آخرین ایلخان مغول، هشت تن دیگر به نام 'ایلخان' به مدت بیست سال بر ایران حکومت راندند ولی طولی نکشید، قدرت‌های محلی سر بر آوردند و هر یک در منطقه‌ای از این سرزمین حکومت یافتند و این وضعیت تا بر آمدن تیمور تداوم یافت. ایلخانان مغول از همان ابتدای تأسیس حکومت، وزارت را به ایرانیان سپردند و دیوان سالاران ایرانی هم نشان دادند که شایستگی این منصب را دارند؛ گرچه ساختار دیوانی دوره ایلخانان همانند دیوان‌سالاری دوره ترکان ما قبل بود ولی در اینجا نیز وزرای با کفایت و نیرومندی همچون خاندان جوینی‌ها، خواجه رشید و دیگران، تحولات وسیعی در نظام دیوانی عهد مغول ایجاد کردند و با عملکرد سازنده خود تا حدی از پیامدهای فاجعه بار حمله مغول کاستند و با مساعی هر یک فرهیختگان بود که ایلخانان متأخر مسلمان شدند. پژوهش حاضر در ده فصل تنظیم شده و طی آن سعی شده است که تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایران را از ورود مغول‌ها تا ظهور و ورود تیمور به ایران مورد بررسی قرار دهد. طبیعی است که به لحاظ گستردگی و تنوع موضوعات نقایص عدیده‌ای بر آن مترتب خواهد بود، که امید است صاحب‌نظران با پیشنهادات و نظریات سازنده خود بنده را در بر طرف کردن آن‌ها یاری کنند.